

برداشت‌هایی از مبانی سیاسی امام سجاد (علیه السلام) در دعای مرزبانان

حبیب الله گلی^۱

چکیده

سخنان و ادعیه معصومین (علیهم السلام) به همراه قرآن کریم بهترین چراغ‌های هدایت برای جوامع بشری هستند که البته برای درک بهتر این مفاهیم والا، نیازمند درک شرایط جامعه و زمان صدور این مطالب هستیم. ذکر این نکته لازم است که، ادعیه ائمه (علیهم السلام) صرفاً مناجات با خداوند متعال نبوده و این‌طور نیست که این ذوات مقدسه در طول سالیان حیات مبارک خود، فقط مشغول عبادت باشند. بلکه سرتاسر زندگانی شریف این عزیزان علاوه بر عبادت خدای متعال، دارای جهات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... بوده است و هرکدام از امامان شیعه با توجه به شرایط زمانه خود، دست به مبارزات سیاسی می‌زدند و همین‌طور به فعالیت‌های آموزشی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و... می‌پرداختند. در این میان «صحیفه سجادیه» به‌عنوان یکی از ارزشمندترین ادعیه مأثور از طرف امام سجاد (علیه السلام) شناخته می‌شود، که دارای مفاهیم ارزشمندی در زمینه‌های مختلف می‌باشد، که البته با توجه به شرایط پر خفقان آن روزگار، به‌عنوان راهی جهت مبارزه، از سوی امام سجاد (علیه السلام) انتخاب شده است. این ادعیه علاوه بر مطالب توحیدی، عرفانی، اخلاقی، اقتصادی و... دارای مطالب سیاسی هم هست. در این مقاله به بررسی بخش‌هایی از مبانی سیاسی موجود در «دعای مرزبانان» پرداخته شده است. روش تحقیق در این مقاله روش کتابخانه‌ای است و در این نوشتار در صدد هستیم تا با مراجعه به اسناد مرتبط به بررسی موضوع مورد بحث پردازیم.

واژگان کلیدی: امام سجاد (علیه السلام)، صحیفه سجادیه، دعای مرزبانان، مبانی سیاسی

۱. سطح ۳، رشته تاریخ اهل بیت (علیهم السلام) مؤسسه آموزش عالی حوزوی امام رضا (علیه السلام).

مقدمه

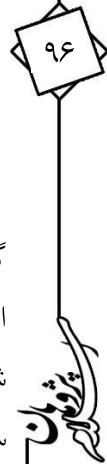
در کنار قرآن مجید و احادیث، ادعیه ماثور از معصومین علیهم السلام بهترین چراغ راه برای هدایت انسان‌ها مخصوصاً شیعیان می‌باشد. پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمودند:

«إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ التَّقْلِينَ كِتَابَ اللَّهِ وَعَتْرَتِي أَهْلَ بَيْتِي مَا إِنَّ تَمَسَّكُمْ بِهِمَا لَنْ تَضَلُّوا أَبَدًا وَإِنَّهُمَا لَنْ يَفْتَرَقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضَ»^۱

«همانا من دو چیز بزرگ میان شما مسلمانان می‌گذارم که اگر بر آن دو چنگ بزنید هرگز گمراه نمی‌شوید، یکی کتاب خدا و دیگری عترت من، و این دو چیز از هم جدا نمی‌شوند تا اینکه در کنار حوض (کوثر) بر من وارد شوند.»

همان‌طور که قرآن مجید در تمام زمینه‌های مورد نیاز انسان‌ها حرفی برای گفتن دارد، کلمات، أفعال و تقریرات معصومین علیهم السلام هم در تمامی زمینه‌ها اعم از اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و... دارای این ویژگی هستند. در این میان کتاب شریف «صحیفه سجادیه» یکی از بهترین و گهربارترین این ادعیه می‌باشد که امام سجاد علیه السلام در زمینه‌های مختلف نکاتی را در قالب دعا از خداوند متعال، مطرح فرموده‌اند. برای درک بهتر قول و فعل و تقریر معصومین علیهم السلام شناخت زمانه آن‌ها اهمیت زیادی دارد. این‌که بدانیم ائمه علیهم السلام در چه زمانی و در چه مکانی و در مقام مخاطب با چه کسانی کاری را انجام داده و یا سخنی را مطرح فرموده‌اند، بر درک بهتر ما از سخنان و ادعیه این انوار مقدسه کمک شایانی می‌کند. درباره امام سجاد علیه السلام هم این موضوع قابل صدق می‌باشد، این‌که بدانیم دوره امامت ایشان از چه ویژگی‌هایی برخوردار بوده است؟ و چرا آن حضرت زبان دعا را در راه تبلیغ دین و مبارزه با دشمنان برگزیدند؟

۱. شیخ مفید، الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، ج ۱، ص ۲۳۳.

امام زین العابدین (علیه السلام) تقریباً در یکی از سیاه‌ترین دوران‌های تاریخ حدوداً ۲۵۰ ساله زندگانی اهل بیت (علیهم السلام) می‌زیسته‌اند. اگر از دو دهه اول عمر مبارک ایشان که مصادف با حکومت «معاویه بن ابی سفیان» بود و این بزرگوار زیر سایه امامت امام حسن و امام حسین (علیهم السلام) بودند، چشم پوشی کنیم،^۱ بقیه عمر مبارک این امام همام که مصادف با دوران امامت ایشان هست، جزء صفحات تاریک اسلام و شیعه می‌باشد.

دوران امامت امام سجاد (علیه السلام) از طرفی معاصر با خلافت «یزید بن معاویه» است، که واقعه تلخ «حرّه» رخ داده است. از طرفی معاصر با حکومت آل‌زبیر بود که دشمنی دیرینه‌ای با امیرالمؤمنین (علیه السلام) و خاندان ایشان داشته و مهم‌تر از همه، همزمان با دوران تاریک و پر خفقان خلفای مروانی همچون «مروان بن حکم»، «عبدالملک بن مروان» و «ولید بن عبدالملک» می‌باشد. عبدالملک بن مروان همان شخصیتی است که یکی از کارگزاران او فرد سفّاک‌ی مثل «حجاج بن یوسف ثقفی» بود که وقایع بسیار غم‌انگیزی توسط او به وقوع پیوست مانند به منجنیق بستن شهر مقدس مکه در سال ۷۲ هجری^۲ و کشتار نزدیک به ۱۲۰ هزار نفر از مسلمین و علی‌الخصوص شیعیان.^۳ مسعودی مورخ تاریخ اسلام می‌نویسد: «عبدالملک فردی خون‌ریز بود و عمّال او مانند حجاج حاکم عراق، مهلب حاکم خراسان و هشام بن اسماعیل حاکم مدینه نیز همچون خود او سفّاک و بی‌رحم بودند.»^۴

۱. زیرا موضوع بحث ما صحیفه سجادیّه بوده که در عصر امامت ایشان مطرح شده است.

۲. بلاذری، فتوح البلدان، ج ۱، ص ۵۴.

۳. سراج، منهاج الدین، کتاب ناصری، ج ۱، ص ۹۷.

۴. مسعودی، مروج الذهب و معادن الجواهر، ج ۳، ص ۹۱.

امام سجاد علیه السلام در گفتگو با «سهل بن شعیب» که یکی از بزرگان مصر بود، در توصیف روزگار خود فرمودند: «روزگار ما میان قوم خود چون روزگار بنی اسرائیل میان فرعونیان است که پسرانشان را می‌کشتند و دخترانشان را زنده نگه می‌داشتند. امروز وضع بر ما به قدری دشوار است که مردم به سبب ناسزاگویی به بزرگ و سالار ما (علی علیه السلام) بر فراز منبرها به دشمنان ما تقرّب می‌جویند.»^۱ آری امام سجاد علیه السلام در چنین روزگار پر از خفقانی زیسته‌اند. روزگاری که دشمنان سفاک منتظر کوچک‌ترین بهانه‌ای از آن حضرت بودند تا او را نیز از سر راه خود برداشته و شیعه را نابود کنند.

۹۸

از طرفی جامعه اسلامی نیز دچار انحطاط فکری و بیگانگی از معارف و دستورات دینی و ضعف ایمان شده بود. این انحطاط فکری شامل حال همه مردم در سرتاسر دنیای اسلام بود. امام سجاد علیه السلام فرمودند:

«مَا نَدْرِي كَيْفَ نَصْنَعُ بِالنَّاسِ، إِنْ حَدَّثْنَا هُمْ بِمَا سَمِعْنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

ضَحِكُوا، وَإِنْ سَكَتْنَا لَمْ يَسْعَنَا.»^۲

«نمی‌دانیم با این مردم چگونه رفتار کنیم؛ اگر آنچه را از رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شنیده‌ایم برای آنان نقل کنیم می‌خندند و اگر سکوت کرده و نقل نکنیم، طاقت نمی‌آوریم.»

با این شرایط امام سجاد علیه السلام وظیفه داشتند معارف ناب و حقیقی اسلام را به گوش مسلمین برسانند، پس چه راهی بهتر از راز و نیاز با خدای یگانه؟ این راه امام در عین حالیکه معارف اسلامی را به مخاطب می‌رساند، کمترین بهانه را هم به دست دشمنان می‌داد. امام سجاد علیه السلام توانستند به بهترین شکل و در قالب دعا معارف حقه اسلام و تشیع را بیان فرمایند. نکته بسیار مهم این می‌باشد که ادعیه

۱. محمد ابوالفضل ابراهیم، *تحقیق تاریخ الطبری*، ج ۲۱، ص ۶۳۰؛ یوسفیان، نعمت‌الله، مقاله «از زلال صحیفه»، ۱، آشنایی با صحیفه سجادیه».

۲. کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، ج ۳، ص ۲۳۴.

آن حضرت فقط در بردارنده معارف اخلاقی نیست، بلکه در این ادعیه نکات اخلاقی، عرفانی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و... وجود دارد. بله ممکن است در نگاه اول این برداشت‌ها به دست نیاید، که آن‌هم به دلیل بهانه ندادن به دست دشمنان اهل بیت(علیهم السلام) بود، اما اگر کسی در مضامین این ادعیه کمی تأمل کند، متوجه خواهد شد که امام جهات مختلفی را مطرح فرموده‌اند.

البته حضرت سجاد(علیه السلام) تمام تلاش خود را به کار بستند تا علاوه بر دعا و استغاثه از درگاه خداوند متعال، از راه‌های دیگری هم معارف و حقایق را به دست مسلمین برسانند مانند خریداری غلام و کنیز و آموزش به آن‌ها که نتیجه تلاش‌های ایشان در دوران امامت خود، این شد که جامعه اسلامی منحط آن روزگار به مرور مشتاق معارف شیعه شده و ثمره این تلاش‌ها و اقدامات در عصر صادقین(علیهم السلام) ظهور پیدا کرد.

در این مقاله تلاش شده تا فرازهایی از سیره سیاسی امام سجاد(علیه السلام) که در دعای بیست و هفتم صحیفه سجادیه، معروف به دعای «مرزبانان» آمده است مطرح گردد.

فضیلت مرزبانی در دین اسلام

بهتر است در ابتدا و قبل از شروع به بحث درباره این دعای شریف، مروری داشته باشیم به برخی از احادیثی که درباره اهمیت و فضیلت مرزبانی در دین مبین اسلام وارد شده است. از رسول الله(صلی الله علیه و آله) نقل شده است که فرمودند:

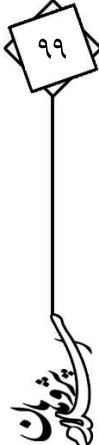
«حَرَسُ لَيْلَةٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ، أَفْضَلُ مِنْ أَلْفِ لَيْلَةٍ يَقَامُ لَيْلَهَا وَيُصَامُ

نَهَارَهَا»^۱

«یک شب نگهبانی دادن در راه خدا، برتر است از هزار شبانه روز

که شب‌هایش به عبادت و روزهایش به روزه‌داری سپری شود.»

۱. متقی هندی، کنز العمال، حدیث ۱۰۵۷۳.

ایشان در حدیث دیگری فرمودند: «یک روز مرزبانی در راه خدا بهتر است از دنیا و هرچه در آن است.»^۱

همچنین در روایتی از وجود مبارک پیامبر مهربانی‌ها آمده است:
«عَيْنَانِ لَا تَمَسُّهُمَا النَّارُ أَبَدًا عَيْنٌ بَكَتْ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَعَيْنٌ بَاتَتْ تَحْرُسُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.»^۲

«دو چشم است که هیچ گاه با آتش تماس نمی‌یابند: چشمی که

از ترس خدا بگیرد و چشمی که شب‌ها در راه خدا نگهبانی دهد.»

اکنون که با فضیلت بالای مرزبانی آشنا شدیم ذکر این نکته لازم است که؛ مرزبانی در دین اسلام علاوه بر دفاع از مرزهای جغرافیایی، شامل مرزهای عقیدتی و فرهنگی نیز می‌شود و اگر این چنین پاداشی برای سربازان و مرزبانان مرزهای جغرافیایی وجود دارد، قطعاً برای مرزبانان مرزهای عقیدتی هم وجود دارد.

حفظ اساس اسلام؛ مهم‌تر از هر اقدام دیگر

شاید اولین سؤالی که به ذهن بیاید این باشد که چرا امام سجاد علیه السلام برای مرزبانان حکومت ظالم بنی‌امیه دعا کرده‌اند؟ حکومتی که چند صباح قبل پدر بزرگوار ایشان را به شهادت رسانده، و قبل‌تر از آن هم ماجرای مربوط به امام حسن و امام علی علیه السلام وجود داشته و دستان این حکومت به خون شیعیان زیادی آلوده است. آیا این دعای امام سجاد علیه السلام به نوعی کمک به ظالم نمی‌باشد؟ پاسخ در این است که آن حضرت حاضر نبودند با همه مصیبت و آزاری که خود و شیعیان علوی از خلفای بنی‌امیه دیده بودند، برای نابودی مرزبانان حکومت آن‌ها دعا کنند، زیرا با شکست مرزبانان کشور اسلام، اساس و بنیان

۱. همان، حدیث ۱۰۵۰۸.

۲. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، ص ۵۷۷، حدیث ۱۹۹۶.

اسلام توسط حکومت‌های کافر آن زمان مثل روم و هند و ترک و... به خطر می‌افتاد. پس در واقع، بحث اسلام و کفر مطرح می‌گردد که در صورت آسیب دیدن مرزبانان، جامعه اسلامی صدمه می‌بیند، و اِلاّ به هیچ وجه امام سجاد(علیه السلام) برای خلفا و دستگاه حکومت اموی دعا نکردند، بلکه برای خود مرزبانان و حفظ اساس اسلام دعا فرمودند.

در حدیثی از امام رضا(علیه السلام) می‌خوانیم که ایشان در پاسخ به یونس بن عبدالرحمن که سؤال کرده بود اگر به جایی که انسان در آن مرزبانی می‌کند دشمن وارد شود چه باید کرد؟ فرمودند:

«يُقَاتِلُ عَنِ بَيْتِهِ الْإِسْلَامَ لَا عَنْ هَوْلَاءِ، لِأَنَّ فِي دُرُوسِ الْإِسْلَامِ دُرُوسَ دِينِ

مُحَمَّدٍ»^۱

«باید از کیان اسلام دفاع کرد نه از سلاطین جور، زیرا در صورت از بین رفتن و کم‌رنگ شدن اسلام، دین محمد(صلی الله علیه و آله) کهنه و کم‌رنگ خواهد شد.»

بعلاوه اینکه همه مرزبانان دشمن اهل‌بیت(علیهم السلام) نبوده و در میان آن‌ها محبّین اهل‌بیت(علیهم السلام) هم وجود داشته‌اند. همین‌طور باید به این مطلب مهم توجه کرد که در صورت شکست مرزبانان اسلام، بسیاری از زنان، کودکان و مردم بی‌گناه از بین می‌رفتند و قطعاً این مسئله، مورد رضایت خداوند و اهل‌بیت(علیهم السلام) نبود. بنابراین مشاهده می‌کنیم که اهل‌بیت(علیهم السلام) با آن همه سختگیری که در مورد ورود شیعیان به دستگاه‌های حکومتی و یا ممانعت آن‌ها از رجوع به خلفای جور برای رفع نزاع و... داشتند، در بحث‌های مربوط به مرزبانی این سختگیری‌ها و ممانعت‌ها را نداشتند.

۱. کلینی، پیشین، ج ۵ ص ۲۱.

این مطلب در موارد دیگری هم از سیره اهل بیت علیهم السلام قابل رؤیت است که بخاطر حفظ کیان اسلام از حق و حقوق خود گذشته و سکوت کردند و یا به کمک مخالفان خود آمده اند، از جمله آن موارد؛ می توان به ماجرای غصب خلافت امیرالمؤمنین علیه السلام اشاره کرد، که یکی از دلایل سکوت آن حضرت، بازگشت مردم به دوران جاهلیت و کفر و همین طور خطرات احتمالی از حمله کشورهای همسایه بود.

امام علی علیه السلام فرمودند:

«بَايَعَ النَّاسُ لَابِي بَكْرٍ وَأَنَا وَاللَّهِ أَوْلَى بِالْأَمْرِ مِنْهُ، وَأَحَقُّ بِهِ مِنْهُ، فَسَمِعْتُ وَأَطَعْتُ مَخَافَةَ أَنْ يَرْجِعَ النَّاسُ كُفْرًا يَضْرِبُ بَعْضُهُمْ رِقَابَ بَعْضٍ بِالسَّيْفِ، ثُمَّ بَايَعَ النَّاسُ عُمَرَ وَأَنَا وَاللَّهِ أَوْلَى بِالْأَمْرِ مِنْهُ وَأَحَقُّ بِهِ مِنْهُ، فَسَمِعْتُ وَأَطَعْتُ مَخَافَةَ أَنْ يَرْجِعَ النَّاسُ كُفْرًا يَضْرِبُ بَعْضُهُمْ رِقَابَ بَعْضٍ بِالسَّيْفِ»^۱

«مردم با ابوبکر بیعت کردند در حالیکه به خدا سوگند من از او سزاوارتر و شایسته تر بودم، ولی از ترس بازگشت مردم به دوران کفر و جاهلیت و کشیده شدن شمشیرها برای زدن گردن یکدیگر، سکوت کردم و شنیدم و مخالفت نکردم، سپس با عمر بیعت کردند، در حالی که از او سزاوارتر و شایسته تر بودم، ولی باز هم شنیدم و کوتاه آمدم تا به کفر و برادرکشی باز نگردند.»

از این موارد که اهل بیت علیهم السلام بخاطر حفظ اساس اسلام سکوت کرده و از حق خود گذشتند و یا در ظاهر با دشمنان خود همکاری کردند، موارد دیگری هم در تاریخ وجود دارد، مثل مشورت هایی که امام علی علیه السلام در دوران خلفای سه گانه به آنها می دادند، یا مثل ماجرای صلح امام حسن علیه السلام یا مانند ماجرای ضرب سکه، آن هنگامی که پادشاه روم ملت اسلام را تهدید کرد، و امام سجاد علیه السلام

۱. سیوطی، جامع الاحادیث، ج ۳۱، ص ۴۲۰.

به کمک حاکم اموی رفته و به آن‌ها ضرب سکه را آموزش دادند^۱ و موارد دیگری که خارج از مجال این مقاله می‌باشد. از این قضایا و ماجراهای مشابه دیگر استفاده می‌شود که برای اهل بیت(علیهم السلام) مهم‌تر از هرچیز حفظ بنیان اسلام می‌باشد.

«صلوات» بر پیامبر؛ راهبردی سیاسی

امام سجاد(علیه السلام) در ابتدای دعای بیست و هفتم می‌فرمایند: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ»^۲ یکی از اقدامات سیاسی که همواره توسط اهل بیت(علیهم السلام) انجام می‌شد صلوات فرستادن بر پیامبر گرامی اسلام و خاندان مطهرش بود، این اقدام برای این انجام می‌شد که دیگران را متوجه این مسأله کنند، که ما خاندان وحی هستیم، آن «عترت» که پیامبر فرمودند: «إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ كِتَابَ اللَّهِ وَعِترَتِي»^۳ ما هستیم. آن کسانی که مستحق خلافت و حکومت هستند علی و آل او(علیهم السلام) می‌باشند. امام سجاد(علیه السلام) هم در جای جای صحیفه سجادیه این اقدام سیاسی را انجام داده‌اند، درست مثل زمانی که در کاخ یزید علیه اللعنه، مؤذن به دستور او شروع به اذان گفتن کرد و به فراز «أشهد أن محمداً رسول الله» رسید؛ در اینجا بود که امام عمامه مبارک را از سر برداشته و جلوی جمعیت رو به مؤذن فرمودند: «به حق این محمد که اسم او را بردی از تو می‌خواهم یک لحظه سکوت کنی و سپس رو به یزید نموده و فرمودند: ای یزید! این رسول عزیز و گرامی جد من است یا جد تو؟ اگر بگویی جد توست، همه آگاهان می‌دانند که دروغ می‌گویی؛ و اگر بگویی

۱. ابن عساکر، تاریخ مدینه دمشق، ج ۴۱، ص ۳۶۰.

۲. شعرانی، میرزا ابوالحسن، ترجمه و شرح صحیفه سجادیه، ص ۱۸۱.

۳. شیخ صدوق، کمال الدین و تمام النعمه، ج ۱، ص ۲۳۴.

جدّ من است، پس چرا پدر مرا از روی ستم و ظلم کشتی؟ و اموال او را به تاراج بردی و زنانش را اسیر گرفتی؟^۱

نفی ملّی گرایی و نژادپرستی

بعد از صلوات بر پیامبر ﷺ امام سجاد (علیه السلام) می فرمایند: «وَ حَصَّنْ تُغُورَ الْمُسْلِمِينَ بِعِزَّتِكَ؛^۲ خداوندا سرحدات کشور مسلمانان را به عزت خود محفوظ بدار.»

«تُغُور» جمعِ ثغر به معنای مرزها می باشد.^۳

حفظ حدود و ثغور مسلمین، بر مسلمانان واجب بوده و آنان باید مرزهای کشور اسلام را از گزند دشمنان حفظ کنند. خداوند می فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ

تُقَلِّحُونَ.»^۴

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید، (در برابر مشکلات و هوس‌ها)

استقامت کنید، و در برابر دشمنان نیز پایدار باشید و از مرزهای خود

مراقبت کنید و از خدا بپرهیزید، شاید رستگار شوید.»

جمله «رابطوا» از مصدر «رباط» گرفته شده و در اصل به معنای بستن چیزی

در یک مکانی است و به همین جهت به کاروان‌سرا رباط گفته می‌شود، زیرا

مرکب‌ها در آن جا بسته می‌شود و «مرابط» در اصل به معنای مراقبت از مرزها

آمده است، زیرا سربازان مرکب‌ها را آن جا می‌بستند، ولی این واژه معنای وسیعی

دارد که شامل هرگونه آمادگی برای دفاع از خود و جامعه اسلامی می‌شود.^۵

۱. قمی، شیخ عباس، نفس المهموم ص 411

۲. شعرانی، میرزا ابوالحسن، پیشین، ص ۱۸۱.

۳. علی اکبر، دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۵، ص ۸۶۴.

۴. آل عمران: آیه ۲۰۰.

۵. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۳۰۲.

یکی از نکات سیاسی در مورد این فراز بحث «نفی ملی‌گرایی یا ناسیونالیسم» است. هرچند ملی‌گرایی و ناسیونالیسم از جمله مفاهیم دنیای جدید به شمار آمده و از قرن ۱۶ میلادی به این سو معنی یافته است، اما در نیایش مرزداران عباراتی یافت می‌شود که در تناقض با مفهوم ناسیونالیسم می‌باشد. از این عبارات می‌توان نتیجه گرفت که در اندیشه ناب شیعی مفهومی به نام ناسیونالیسم جایگاهی ندارد.

با دقت در تعبیری که حضرت در توصیف مرزها به کار برده‌اند می‌توان دریافت که در نظر ایشان، مرزها محتوایی عقیدتی داشته و به یک جغرافیا و یا یک ملیت خاص تعلق ندارد مانند همین فراز «وَ حَصَّنْ ثَغُورَ الْمُسْلِمِينَ بِعَزَّتِكَ» در این فراز از دعا حضرت سجاد(علیه السلام) با به کار بردن عبارت «مرزهای مسلمین» به این نکته اشاره فرموده‌اند که حد فاصل میان مسلمین (که مرگب از اقوام و ملیت‌های گوناگون مانند اعراب، ایرانیان و.... بوده‌اند) و بیگانگان را، اعتقاد آن‌ها به اسلام تشکیل می‌دهد، و به همین جهت، ایشان، هویت مرزها را اسلامی دانسته‌اند و نه عربی یا ایرانی و مانند آن.^۱

در فراز نهم این دعا هم امام(علیه السلام) می‌فرمایند:

«اللَّهُمَّ وَاعْمَمْ بِذَلِكَ أَعْدَانِكَ فِي أَقْطَارِ الْبِلَادِ مِنَ الْهِنْدِ وَالرُّومِ وَالتُّرْكِ وَالخَزَرِ
وَالْحَبَشِ وَالنُّوبَةِ وَالرَّنَجِ وَالسَّقَالِبَةِ وَالدِّيَالِمَةِ وَسَائِرِ أُمَمِ الشُّرْكِ، الَّذِينَ تَخْفِي
أَسْمَائِهِمْ وَصِفَاتِهِمْ، وَقَدْ أَحْصَيْتَهُمْ بِمَعْرِفَتِكَ، وَأَشْرَفْتَ عَلَيْهِمْ»^۲

«خدایا! این سرنوشت را بر همه دشمنانت عمومیت بده؛ در اطراف همه کشورهای، از هند و روم و ترک و خزر و حبشه و نوبه و زنگبار و سقالبه و دیالمه و دیگر طوایف مشرکین، آنان که نام و نشان

۱. کوشکی، محمدصادق، «مقاله بهره‌هایی از معارف صحیفه سجادیه»، نیایش مرزداران، ص ۶.

۲. شعرانی، میرزا ابوالحسن، پیشین، ص ۱۸۲.

و اوصافشان بر ما پنهان است و تو به دانش خود آنان را شماره کرده‌ای
و به قدرتت به آنان آگاهی.»

در این بخش نیز حضرت با برشمردن اقوام غیر مسلمان روزگار، همگی را با ویژگی دشمنی با خدا و شرک به او توصیف می‌کنند و درخواست عذاب الهی بر این اقوام صرفاً به دلیل شرک آن‌ها و دشمنی ایشان با اسلام و مسلمین طلب شده است. همچنین از این عبارت حضرت چنین استفاده می‌شود که ایشان دو جبهه را روبروی یکدیگر ترسیم نموده‌اند، جبهه اسلام (مرکب از همه اقوام و قبایل متّصف به آن) و جبهه شرک (که حضرت تعدادی از آنها را بر شمردند) و مرز میان این دو جبهه، نه جغرافیایی و ملی و یا قومی که عقیدتی است. بر این اساس چنین می‌توان استفاده نمود؛ مرزبندی‌هایی که بر مبنای عنصری غیر از عقیده (مانند ملیت، نژاد، قومیت و...) بنا شده باشند از نظر حضرت سجاد علیه السلام اعتباری ندارند.^۱

۱۰۶

کثرت جمعیت؛ عامل قدرت

در دومین فراز امام علیه السلام می‌فرمایند: «وَ كَثُرَ عِدَّتُهُمْ؛ آخدايا شماره آنان را بسیار گردان.» از این بخش از دعای بیست و هفتم هم می‌توان برداشت‌هایی سیاسی انجام داد:

الف) هم می‌توان این‌طور برداشت کرد که امام درخواست کرده‌اند تا جمعیت مسلمین زیاد بشود، و این مسأله یک دعای سیاسی است، زیرا هرچقدر تعداد افراد یک ملت و امت بیشتر باشد استعدادهای انسانی و قدرت آن کشور بیشتر می‌گردد و دشمن نمی‌تواند به راحتی بر آن امت غلبه پیدا کند. در مقابل این فراز از دعا، مشاهده می‌کنیم که امام علیه السلام در فراز پنجم می‌فرمایند: «وَ انْقُصْ

۱. کوشکی، محمدصادق، پیشین، ص ۷.

۲. شعرانی، میرزا ابوالحسن، پیشین، ص ۱۸۱.

مِنْهُمْ الْعَدَدُ؛ خدایا شماره آنان را اندک بفرما» و سپس در فراز ششم می‌فرماید: «اللَّهُمَّ عَقِّمِ أَرْحَامَ نِسَائِهِمْ وَبَيِّسْ أَصْلَابَ رِجَالِهِمْ»^۲ خداوندا زنانشان را نازای و پشت مردان آنها را خشک بگردان.» در اینجا نیز امام(علیه السلام) با یک دعای سیاسی از خداوند درخواست دارند که تعداد دشمنان اسلام کم گردد تا نتوانند به اُمت اسلام ضربه بزنند.

ب) همچنین از این دعا می‌توان این‌طور برداشت کرد که سرزمین‌ها و مرزهای جامعه‌ی اسلامی از نظر جغرافیایی و عقیدتی افزایش پیدا کرده و به تبع آن مرزبانان اسلام هم زیاد بشوند، که پر واضح است این دعا نیز جنبه سیاسی دارد.

قدرت نظامی؛ عامل مهم حفظ استقلال

در قسمت دیگری از فراز دوم، امام سجاد(علیه السلام) می‌فرماید: «وَاشْحَذْ أَسْلِحَتَهُمْ»^۳ خداوندا سلاح‌های آنان را بُرّان کن.» این دعا از این منظر جنبه سیاسی دارد که هر میزان قدرت نظامی جامعه اسلامی بیشتر باشد، دشمنان کمتر می‌توانند دست به تهدید بزنند. خداوند متعال می‌فرماید «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا سَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ»^۴ از همه لحاظ، خود را قوی کنید. قطعاً این قدرتمندی در بحث نظامی هم می‌باشد. در سال‌های اخیر مشاهده می‌کنیم که یکی از دلایل عدم حمله نظامی دشمنان انقلاب اسلامی ایران، بحث قدرت نظامی در زمینه‌های مختلف می‌باشد و برعکس شاهد هستیم آن‌دسته از جوامع اسلامی که خودشان از نظر نظامی قوی نیستند، یا مورد حمله نظامی یا تحت قدرت کفر و استکبار قرار گرفته‌اند.

۱. همان، ص ۱۸۲.

۲. همان.

۳. همان.

۴. انفال: آیه ۶۰.

تفرقه، مهم‌ترین ابزار دشمن

در ادامه فراز دوم امام علیه السلام می‌فرمایند: «وَالْفَجَمْعُهُمْ؛ خداوندا میان آنان (مرزبانان) الفت بیانداز.» یکی از ترندهای سیاسی دشمنان اسلام و اهل بیت علیهم السلام بحث ایجاد تفرقه بین مسلمین و شیعیان است، کاری که به دفعات زیاد، هم در صدر اسلام مشاهده می‌شود، چنانچه در جنگ صفین شاهد این ماجرا هستیم و هم سالیان طولانی است که در دوره معاصر شاهد این ترند می‌باشیم. کشورهای استعمارگری مثل انگلستان سال‌هاست که با شعار «تفرقه بیانداز و حکومت کن» مشکلاتی را برای کشورهای مختلف از جمله جامعه اسلامی به وجود آورده و خودشان از این اختلافات نهایت استفاده را می‌برند. امام سجاد علیه السلام از خداوند می‌خواهند که الفت و دوستی بین مرزبانان زیاد شود تا دشمن از این طریق نتواند نفوذ کرده و به کشور مسلمین آسیب بزند.

معیشت مناسب؛ راه بستن نفوذ دشمن

سپس امام سجاد علیه السلام در ادامه فراز دوم برای معیشت مرزبانان دعا کرده و می‌فرمایند: «وَإِثْرَ بَيْنَ مِيرِهِمْ، وَتَوَحَّدَ بِكِفَايَةِ مُؤْنِهِمْ؛^۲ خدایا آذوقه آنها را پی در پی بفرست و هزینه معیشت آنان را متکفل باش.»

ما در دستورات اسلامی احکامی داریم که حکومت باید برخی از مشاغل را به صورت ویژه رسیدگی کند مانند قضات، چنانچه امام علی علیه السلام در نامه ۵۳ خطاب به مالک اشتر می‌فرمایند:

«تُمْ أَكْثَرَ تَعَاهُدَ قَضَائِهِ، وَأَفْسَحَ لَهُ فِي الْبُدْلِ مَا يُزِيلُ عِلَّتَهُ، وَتَقِلُّ مَعَهُ حَاجَتُهُ إِلَى النَّاسِ، وَأَعْطِهِ مِنَ الْمُنَزَّلَةِ لَدَيْكَ مَا لَا يَطْمَعُ فِيهِ غَيْرُهُ مِنْ خَاصَّتِكَ، لِيَأْمَنَ بِدَلِكِ اغْتِيَابِ الرَّجَالِ لَهُ عِنْدَكَ.»^۱

۱. شعرانی، میرزا ابوالحسن، پیشین، ص ۱۸۱.

۲. همان.

«قضاوت قاضی را هر چه بیشتر بررسی کن و در پرداخت مال به او گشاده دست باش، آن مقدار که نیازش را بر طرف کند و احتیاجش به مردم کم شود و آن‌چنان مقامش را نزد خود بالا ببر که از نزدیکی آن احدی در نفوذ به او طمع ننماید، تا از ضایع شدنش به توسط مردم نزد تو در امان بماند.»

این رسیدگی باید بین نظامیان و مرزبانان هم باشد، زیرا اگر یک مرزبان از نظر مالی تأمین بشود، تمام فکر و ذهنش به مرزبانی است ولی اگر به فکر مسائل دنیوی و خرج و مخارج خود و خانواده‌اش باشد، ممکن است در دام وسوسه های مالی دشمن افتاده و وظیفه خود را به خوبی انجام ندهد و در نتیجه دشمن از آن روزنه نفوذ کرده و آسیب بزند.

دعا، آگاهی و تلاش؛ رمز پیروزی

امام سجاد(علیه السلام) در فراز سوم علاوه بر درود فرستادن بر حضرت محمد(صلی الله علیه و آله) که بیان شد یک امر سیاسی است، یک درخواست ارزشمند از خداوند متعال داشته و می‌فرماید:

«اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَعَرِّفْهُمْ مَا يَجْهَلُونَ وَعَلِّمُهُمْ مَا لَا يَعْلَمُونَ وَ بَصِّرْهُمْ مَا لَا يُبْصِرُونَ»^۲

«خدایا درود بر محمد و آل او فرست و هرچه را نمی‌شناسند به آن‌ها بشناسان و هرچه نمی‌دانند به آن‌ها تعلیم بده و هرچه بینش آن‌ها بدان نمی‌رسد به آن‌ها نشان ده.»

قطعاً اگر مسلمین مخصوصاً نظامیان، از شرائط دشمن آگاه باشند به مراتب بهتر می‌توانند موضع‌گیری کنند، این آگاهی هم در میادین نظامی مراد است هم در مسائل عقیدتی و فرهنگی و سیاسی و غیره.

۱. انصاریان، حسین، ترجمه نهج البلاغه، ص ۲۹۶.

۲. شعرانی، میرزا ابوالحسن، پیشین.

نکته‌ای مهم در این دعا وجود دارد که به نوعی هم یک نگاه توحیدی بوده و هم یک نوع دیدگاه سیاسی، این‌که ما بدانیم همه چیز در عالم سیاست و همین‌طور در زمینه‌های دیگر مثل اقتصاد و... طبق محاسبات از پیش تعیین شده نمی‌باشد، در واقع همیشه «دو دو تا چهارتا نیست!» بلکه این مطلب باید همواره مدنظر نظامیان و اهل سیاست و اقتصاد و فرهنگ و... باشد که با دعا و درخواست از خداوند می‌توان کارها را به بهترین شکل به مقصود رساند. چه بسیار محاسبات دقیقی که صورت گرفته ولی نتیجه مناسبی در پی نداشته است، زیرا اراده خداوند بر امر دیگری بوده است.

۱۱۰

بنابراین مشاهده می‌کنیم که امام سجاد علیه السلام بجای این‌که تمام ترفندهای نظامی برای مقابله با دشمن را به مرزبانان آموزش دهند، از خداوند طلب می‌کنند که آنچه نمی‌دانند را به آن‌ها بیاموزد. بله! آموزش ترفندها بجای خودش، اقدامات پیشگیرانه بجای خودش، اما دعا و توکل هم باید مدنظر باشد.

دفاع از اسلام، با هر میزان از توانایی

نکته سیاسی دیگری که از این دعای شریف به دست می‌آید مربوط به فرار از شانزدهم می‌باشد. آنجا که امام علیه السلام می‌فرمایند:

«اللَّهُمَّ وَإِنَّمَا مُسْلِمٌ خَلَفَ غَازِيًا أَوْ مُرَابِطًا فِي دَارِهِ، أَوْ تَعَهَّدَ خَالِفِيهِ فِي غَيْبَتِهِ، أَوْ أَعَانَهُ بِطَائِفَةٍ مِنْ مَالِهِ، أَوْ أَمَدَّهُ بِعِتَادٍ، أَوْ شَحَدَهُ عَلَى جِهَادٍ، أَوْ اتَّبَعَهُ فِي وَجْهِهِ دَعْوَةً، أَوْ رَعَى لَهُ مِنْ وَرَائِهِ حُرْمَةً، فَاجْرُ لَهُ مِثْلَ أَجْرِهِ وَرِثَانًا يَوْزَنُ وَمِثْلًا يَمْشِلُ، وَعَوَّضَهُ مِنْ فِعْلِهِ عَوَّضًا حَاضِرًا يَتَعَجَّلُ بِهِ نَفْعَ مَا قَدَّمَ وَسُرُورًا مَا آتَى بِهِ...»^۱

«خدایا، هر مسلمانی که وقتی جنگجو در میدان جنگ است و مرزدار به مرزداری مشغول است به امور خانه آنان رسیدگی کند، یا در نبود او به کفالت خانواده‌اش برخیزد، یا او را به قسمتی از مال خود

یاری دهد، یا او را به ساز و برگ جنگ مدد رساند، یا همّت او را به نبرد با دشمن برانگیزد، یا در روی او دعای خیر کند یا حرمتش را در نبود وی رعایت نماید، به او نیز اجر همان رزمنده را وزن به وزن، و مثل به مثل عنایت کن و عمل او را پاداشی نقد ببخش که بدون درنگ سود کار خیری را که پیشاپیش فرستاده، و شادی خاطر می‌دهد که نتیجه کار اوست در همین دنیا به چنگ آورد.»

در این فراز از دعا امام سجاد(علیه السلام) به نوعی اشاره به این مطلب دارند که هر مسلمانی در مواجهه با دشمنان و وظایفی دارد، اگر کسی می‌تواند، به خط مقدم مبارزه و مرزبانی برود، اگر شرایطش مهیا نیست به امور اهل و عیال کسانی که به جنگ یا مرزبانی رفته‌اند رسیدگی کند، یا حتی با مال و دعا و... کمک کند. بنابراین هیچ‌کدام از مسلمین نباید نسبت به امور کشور و جامعه اسلامی بی‌تفاوت بوده، بلکه باید در حد توان کمک‌کار باشد. نتیجه این حسنّ وظیفه و عمل به آن، محقق شدن وحدت حداکثری در جامعه اسلامی می‌گردد، وحدتی که با وجود آن، امت اسلام راحت‌تر در برابر مشکلات مقاومت می‌کنند و ما در طول تاریخ شاهد بودیم که هر کجا همکاری و وحدت بین مسلمین و شیعیان بیشتر بود موفق‌تر بودیم و هر کجا و در هر زمینه‌ای به وظایف اجتماعی عمل نکردیم، ضربه خوردیم. در تاریخ انقلاب اسلامی ایران هم نمونه‌های فراوانی مشاهده می‌کنیم که جامعه اسلامی با وحدت موفق بوده است، هم در ماجرای پیروزی انقلاب اسلامی، هم در دفاع مقدس و بعدها هم در بزنگاه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی.

نکته لطیفی در این دعا وجود دارد، آن هم این مسأله است که امام سجاد(علیه السلام) از خداوند متعال می‌خواهند اجر و پاداش این افراد را نقداً پردازد و این نکته، علاوه بر اینکه اهمیت مسأله را نشان می‌دهد باعث تشویق مسلمین به همکاری در مواجهه با دشمنان می‌گردد.

امام زین العابدین (علیه السلام) در انتهای این دعای شریف، باز هم سراغ یک بحث سیاسی رفته و با صلوات فرستادن بر پیامبر و خاندان مطهرش دعا را به اتمام می‌رسانند.

نتیجه گیری

از مطالبی که بیان شد چند نتیجه می‌توان گرفت:

۱. تمامی ائمه(علیهم السلام) در طول حیات مبارک خودشان مشغول تبلیغ معارف حقّه اسلام بوده‌اند، حتی امام سجاد(علیه السلام) با وجود آن اختناق شدید به این کار مشغول بوده‌اند و به هیچ‌وجه این دیدگاه که ائمه(علیهم السلام) گوشه‌نشین بوده و فقط مشغول عبادت بوده‌اند، صحیح نمی‌باشد.

۲. تمام لحظات زندگی اهل‌بیت(علیهم السلام) در جنبه‌های مختلف قابل استفاده می‌باشد، بنابراین اگر امام سجاد(علیه السلام) مشغول دعا هم هستند، این دعا فقط یک مناجات ساده با خدای متعال نمی‌باشد بلکه نکات اخلاقی توحیدی سیاسی و... هم در بردارد.

۳. از دعای مرزبانان امام سجاد(علیه السلام) می‌توان این نتیجه را گرفت که:

الف) مهم‌تر از هر مسأله حفظ اساس و بنیان اسلام می‌باشد، بنابراین شاهد هستیم امام(علیه السلام) برای مرزبانان حکومت حاکمان اموی هم دعا می‌کنند؛ زیرا مراد حضرت حفظ جامعه اسلامی است نه حکومت حاکمان ظلم و جور.

ب) اهتمام ائمه(علیهم السلام) به انتصاب خود به پیامبر گرامی اسلام(صلی الله علیه و آله) به جهت بیان فضائل و اثبات حقانیت خود در ماجرای خلافت و مرجعیت دینی و علمی و اخلاقی.

ج) نفی ملی‌گرایی و نژادپرستی در تفکرات امام سجاد(علیه السلام) با توجه به اینکه ایشان در دعاهای خویش تمام اسلام را در مقابل تمام شرک قرار داده‌اند.

د) اهمیت کثرت جمعیت جامعه اسلامی به دلیل اینکه اگر جامعه اسلامی جمعیت زیادی داشته باشد دشمنان کمتر می‌توانند تهدید کند و در صورت تهدید کمتر می‌توانند آسیب بزنند.

ه) در اتفاقات روزمره، همیشه این طور نیست که اتفاقات طبق محاسبات از پیش تعیین شده و به شکل دقیق محقق شود، بلکه این اتصال به ذات حق تعالی و درخواست از او می باشد که تعیین کننده است.

و) در جامعه اسلامی، همه مردم نسبت به تهاجم دشمن وظیفه دفاع دارند، و هرکسی با توجه به توانایی و استعداد خود باید این کار را انجام دهد و البته مزد و پاداش چنین شخصی نزد پروردگار محفوظ می باشد.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم

** نهج البلاغه

*** صحیفه سجادیه

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، *کمال الدین و تمام النعمه*، تحقیق: علی اکبر غفاری، تهران: نشر اسلامی، ۱۳۹۵ق.
۲. ابن عساکر، ابوالقاسم علی بن حسن، *تاریخ مدینه دمشق*، تحقیق: علی شیری، چ ۱، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۵ق.
۳. ابوالقاسم، پاینده، *نهج الفصاحه*، تهران: دنیای دانش، [بی تا].
۴. بلاذری، احمد بن یحیی، *فتوح البلدان*، تحقیق: صلاح الدین المنجد، القاهرة: مكتبة النهضة المصرية، ۱۹۵۶م.
۵. دهخدا، علی اکبر، *لغت نامه دهخدا*، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۱۰.
۶. سلسله جلسات درس استاد فاطمی نیا با موضوع سیری در صحیفه سجادیه جلسه ۹۴.
۷. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، *جامع الأحادیث*، [بی جا]: [بی نا]، [بی تا]
۸. طبری، محمد بن جریر، *تاریخ الأمم و الملوک*، تحقیق: محمد أبو الفضل ابراهیم، ط ۲، بیروت: دار التراث، ۱۳۸۷ش.
۹. قمی، شیخ عباس، *نفس المهموم فی مصیبه سیدنا الحسین المظلوم و یلیه نشة المصدور فیما یتجدد به حزن العاشور*، چ ۱، نجف الاشرف، المكتبة الحیدریة، ۱۴۲۱ق.
۱۰. کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، تحقیق: علی اکبر غفاری، محمد آخوندی، تهران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۱۱. کوشکی، محمدصادق، «مقاله بهره‌هایی از معارف صحیفه سجادیه»، *نیایش مرزداران*، مجله مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۱۳۸۱ش، سال ششم

۱۲. متقی هندی، علی بن حسام، *کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال*، تصحیح: محمود عمر دمیاطی، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۹ق.
۱۳. مسعودی، علی بن حسین، *مروج الذهب و معادن الجواهر*، تحقیق: أسعد داغر، ج ۲، قم: دار الهجرة، ۱۴۰۹ق.
۱۴. مفید، محمد بن محمد، *الأرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد*، تصحیح: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام)، قم: نشر کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.
۱۵. مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، ج ۴۴، تهران: نشر دارالکتب الإسلامیة، ۱۳۸۹ش.
۱۶. منهاج سراج، عثمان بن محمد جوزانی، *طبقات ناصری*، تصحیح: عبدالحی حبیبی، تهران: دنیای کتاب، ۱۳۶۳.
۱۷. یوسفیان، نعمت الله، مقاله از زلال صحیفه ۱، آشنایی با صحیفه سجادیه، ۱۳۹۰ش.